

A két Kazinczy

Sinkó Ervin

„Gyönyörű vala azt látni a József epochájában, hogy a jobb lelkek, hogy szövődének össze, hogy tartának össze, az egymástól elválasztó színek különbségei mellett is, mihelyt őket a jó szerezete egyesítette. Nagy és kicsi, hazafi és idegen, tisztviselő s magános, polgár és katona egy volt, ha egymásban érdeket találtak”.

Így beszél Kazinczy élete eme legszebb koráról „Pályám emlékezeté”-ben. Aki nem hallja ki ezekből a szavakból a fájdalmas elégikus vallomást, annak süketnek kell lennie minden finomabb benső rezgésre. A „József epochája”, melynek emléke még mindig, még az öreg embert is (a „Pályám emlékezeté”-t 1828-ban, tehát a hatvankilenc éves Kazinczy írja) kigyógyíthatatlan vággyal környékezi meg. Ez a nemesi Magyarországtól gyűlölt, rágalmazott, meghamisított és elátkozott kor az ő számára megmaradt az egykori boldog reményektől buzgó, letűnt aranykornak.

Igaz, hogy fogságából való szabaddalása után Kazinczy a maga jozefinista meggyőződéséről közvetlen szótagig vet papírra. Még kevésbé a Martinovics-

összeesküvésben való részvételéről. A „Pályám emlékezeté” is csak a fogságig terjed. Életrajzírói ebből arra következtettek, hogy mint ők, úgy Kazinczy maga is egykori harcos jozefinizmusát s még inkább a belőle következő részvételét a Martinovicsék titkos szervezkedésében afféle könnyelmű eltévelyedésnek, illetve pusztán szerencsétlen véletlenek összejátszásának tulajdonította.

Kölcsey a Kazinczyról tartott akadémiai emlékbeszédében óvatosan, de sokat sejtetően szól ugyan arról, hogy Kazinczy „keblében hordozta borzasztólag szép pályája emlékezetét”, ám a Martinovicsékkal való kapcsolatát és annak tragikus következményeit valami rejtélyes és gonosz démonnak, mindenesetre csak külső körülményeknek a rovására írja: „De jött az időpont, egyike azoknak, miket a sors lesújtó villámként rejteget felhőjében... és íme ő tettei s hatása munkás köréből láncok közé jut...”

A hivatalos magyar irodalomtörténet hasonlóképpen nem tudja vagy nem akarta látni a benső szerves összefüggést Kazinczy pályájának egyes fázisai

között, és a kényelmetlenség érzésével igyekezett sietve átsiklani Kazinczy pályájának „hazafiatalan” jozefinista és ugyanúgy jakobinus előzményei fölött. Péterfy Jenő, az egyébként eredeti, nagy és esztétikailag mélyen szenzibilis gondolkodó se kivétel ebben a tekintetben. Ő is afféle komolytalan kokettériaként értékeli a Kazinczy jozefinizmusát. Idézze Kazinczynak az „Écrasez l'infâme!” harcoss szellemében megfogalmazott egyházellenes fogadalmát: „Én megmakacsítottam magamat kicsikarni a Superstítio kezéből a véres tört és irtoztató képéről lekapni az álorcát...” — Péterfy kétségbevonja ennek a szenvedélynek valódiságát. „Egy kissé erőlteti tehát hangját s egy kissé elkavija modora fantáziája” — jegyzi meg Péterfy fölényes mosollyal — „... mintha vignette-nek akarná magát rajzoltatni Rousseau vagy Voltaire egy fordítása elé”. Még a magyar irodalomtörténetnek oly alapos és szabad szellemű nagy munkása is, mint Horvát János, idézőjelbe teszi a részesség szót, mikor megemlíti Kazinczy szerepét a Martinovicsek összeesküvésében. S ugyanígy és némi iróniával tekint Kazinczy pályájának ezekre az állomásaira az oly kitűnő modern esszéista, mint Szerb Antal, vagy a nagytehetségű Halász Gábor is.

„Főességát szintén irodalmárságának köszönheti” — írja az utóbbi a Kazinczyról szóló tanulmányában — „legfőbb bűne, hogy olvasta a Martinovicsek forradalmi kitéjét... Kazinczyban irodalmi emlékké enyhül a megrázkódtatás, érdekes, de alig emlegetett epizód”.
 Kazinczynak a maga írásos megnyilatkozásaiban múltjának bizonyos eseményeiről hallgatnia kellett. Az a magyar fő- és köznemesség, mely II. Józsefben teljes joggal a maga kiváltságainak legkíméletlenebb és legkövetkezetesebb ellenségét látta, megkövezte volna azt, aki annyira vakmerő lett volna, hogy II. József intézkedéseinek és szándékainak nyilvános védelmére keljen. S legkevesbé tűrték volna el ezt attól a börtönviselt Kazinczytól, akit úgyis már Martinovicsek összeesküvésének katasztrófa előtti is a diadalmaskodó „nemzeti” ellenforradalom a nemesi kiváltságok és a nemesi szabadság tehát a nemzet árulójaként tartott számon. Mint mindenkit, aki annakidején II. Józseftől hivatalt és hatáskört kapott.

„Még sem szüsz, kegyetlen, szívünket
 [gázolni?
 Nem elég még a könny? Még többnek
 [kell folyni?
 Hah, képtelen fajzás! Véred gyalázatja!
 Gyilkosa népednek, nem pediglen atyja!

— — — — —
 Szegény remeteség, ájtatos szállások!
 Értetek reszketek szerzetes lakások;
 Rátok látom mérve lenni a tüzekeket,
 Már szórja lángjait, már dül bennete-
 [ket”.

Így énekelt Anyos Pál, a pálos szerzetes, a „kalapos király”-ról, és ezzel csak hű képet festett II. József alakjáról, amint az — „tigris a trónuson, a zsidók és parasztok istene” — a nemesi köztudatban tükröződött. S ha Martinovicz ugyanerről a II. Józsefről 1792-ben azt írja egy levelében, hogy „megváltam az egyháztól és végtelenül megszerettem József császárt”, ezzel voltaképp pontosan kifejezésre jut, hogy ez a név mennyire megeremtette, mennyire különválasztotta, s mennyire egymással, szembe állította a két tábor. S Kazinczy hivatalosan is ennek a II. Józsefnek volt az exponense, mikor az őt az elkövetett egyházi vagyonból és egykori felekezeti iskolákból létesített — katolikusoktól és reformátusoktól egyaránt gyűlölt — állami iskolák főfelügyelőjének tette meg Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Abaúj, Torna, Gömör, Borsód, majd még a Jászság és Kiskun vármegye kerületeiben is.

A II. József halálát követő években a magyar nemesség „az ősi alkotmány” azaz a nemesi kiváltságok érinthetetlenenségének elismerése és a szabad jobbágy-elnomás jogának fejében nemcsak hogy felhagy az addig oly hangos kuruckodásával, hanem az osztrák császár legbuzezóbb lojalitásában felülmúlhatatlan hívévé válik. Az az irgalmatlanul önelégült, csúfondáros és evülőlködő hang, amelynél eződös emlékezik meg gróf Gvadányi Peleskei nótárius a kivégzett és a bebörtönzött magyar jakobinusokról, az a lojalissá vált, az udvarral szövetségre lépett, egész nemesi Magyarország hangja.

„Nemrég ugyan hétnek gombjokat el-
 [üték,
 Kik peccenyéjüket rossz tűz mellett
 [süték

A többiit küldötték külső országokba,
 Hol várakba zárták kemény fogságokba”.

Kazinczynak tehát, egynek azok közül, akik Gvadányi szerint „vadságra” okos eszűket adták, akiről a tulajdon katonatiszt öccse úgy nyilatkozott, hogy „Keine Gnade dem Revoltanten!”, akit előbb halálra és minden jószágá elvesztésére ítélték, majd kegyelemből hét és fél évig kazamatákban hagytak szenvedni, Kazinczynak szabadulásától kezdve „midőn előtte” — Kölcsey szavával — „minden pálya a literátorin kívül bezáródék”, minden oka megvolt rá, hogy Ferenc császár rendőrállamában több mint tartózkodó legyen minden írásos megnyilatkozásában.

S hogy Kazinczyt ezt nagyon is jól tudta, nem kétséges. És hogy „a megrázókódítás nem enyhült benne irodalmi emlékké, érdekes, de alig emlegetett epizóddá”, annak bizonyossága, hogy élete végén megírja „Fogságom naplója” címen azt, amit évtizedeken keresztül „alig emlegetett”, de még akkor is úgy rendelkezik, hogy csak halála után szabad ezt a naplót nyilvánosságra hozni.

Kazinczy jozefinizmusa és Martinovicsekkel való bajtársi kapcsolatai fölött úgy elsiklani, mintha az érett, „az igazi” Kazinczy a fogságból való szabadulás után, tehát csak 1801 nyarával „kezdődne”, ezt minden egyébtől eltekintve már csak azért se lehet mert mikor József császár állami iskoláinak felügyelőségét vállalta, 1786-ban, már író, és előkelő családból származó közéleti személynév. És nem meg gondolatlanul kalandozó ifjú, hanem közéleti harcokban, tapasztalatokban, tanulmányokban és emberi viszonylatokban gazdag harmincöt éves ember, mikor 1794-ben lecsapnak rá, Budára viszik, ahol a ferencrendi szerzetesek zárdájába — saját szavai szerint — „egy hat lábnyi hosszú láncsal a földhöz bilincselve” várja társaival együtt az ítéletet.

S hogy mennyire nem vált számára se az, amit átélt, se az, ami miatt szenvedett, pusztán „irodalmi emlékké”, arra egyebek közt bizonyosság az az önéletrajz, melyet 1809. november 30-án kelettel ír meg egy levelében (Rumy Károly Györgynek). Nem „irodalmi emlék”, ha ebben az önéletrajzban, több mint húsz év után, II. József egyik legharagosabb hívével, azzal a bécsi Sonnenfels-szel való találkozásáról, akinek a nevéhez fűződik a harc a kínvallatás eltörléséért, s a vele töltött három órától szólva, nem mulasztja el ennyi idő után se megjegyezni: „Ezek örök emlékü napok!” Ez időben ugyanis ő II. József iskoláinak

a felügyelője volt, ezeket az iskolákat szaporította, és védte, és harcolt értük saját hitfelei, a reformátusok, és éppúgy a katolikus egyház hatalmasai ellen. S ugyanebben a levelében csak megemlíti, hogy II. József halála után „1791-ben a helytartótanács elmozdított hivatalomból azon okból, mivel nem vagyok római katolikus”. Ezt nem kommentálja, de annál részletesebben beszámol arról, hogy ez alkalomból mint fogadta Bécsben II. József egykori bizalmasa, a nagy jozefinista Van Swieten:

„Büszkén említem, hogy midőn 1791-ben Van Swieten-től... elbúcsúztam... felém jött s kétszer oly tüzesen csórolt meg, mint atya a fiát utolsó elváláskor. Én hátra léptem elpirulva, de a nagy férfiú ismét megcsókolt harmadszor és negyedszer még tüzeesebben, mint előbb. Ez legbüszkébb pillanatja életemnek. Sohasem voltam boldogabb... Ekkor kezdtem Hajnóczyt ismerni”.

Az „irodalmi emlék” mint fogalom valami kacér tetszelgést foglal magában; jelent esztétikai viszonyt olyasvalamihoz, ami egykor más és több volt, mint általában esztétikai élmények szoktak lenni. Irodalmi emlékké csak akkor válhat egy élmény, ha már nincs hatalma az ember fölött. Ha az ember már nemcsak térben és időben, de belül is, érzelmi kötöttségében is túl van az eredeti élményen. Ami csak irodalmi emlék, az már nem kísért ébren és álomban, kívül esik a való élet folytonosságán, nem fermentuma már az óráknak, melyeket élünk és gondolatainknak, melyek mintegy maguktól támadnak ránk.

Kazinczy emberi profilja, pályája, harcának és művének jelentősége és történelmi helye látszólag már meg van határozva irodalomtörténészek egész sora által. Annak a kérdésnek az eldöntése azonban, hogy van-e az ő életének és művének egy rejtett szövege is, melynek olvasását a maga tragikus sokrétűségében még meg kell tanulni, annak eldöntése, hogy vajon csak rokokó-korabeli ember és semmi más se volt-e, csak akkor lehetséges, láthatóvá egész ellentmondásos komplex valójában csak akkor válik ez az ember, ez a harc és ez a mű, ha szakítunk a meggyökeresedett előítéletté vált elképzeléssel, hogy annak a Kazinczynak számára, aki negyvenkét éves korában előkelő családjától megtagadva, elhagyatva, megöszült fejével került ki — ő maga nevezte így —

„a munkácsi Bastille-ból”, életének ez az egész első fele csupán fölényesen elintézhető távoli „irodalmi emlék”.

„Minden érdemem, hogy tüzem soha el nem lankadott” — írja egyik levelében a már öreg Kazinczy. S ebben az idézett önéletrajzában is ott izzik ez a fojtott, hűségeseen ébren tartott tűz. Miután megemlíti, mint fogták el és vitték Budára, úgy folytatja, hogy abban továbbra sincs nyoma bármiféle pusztára „irodalmiságnak”. A csupaszn tények száraz felsorolása épp ellenkezőleg az emberre vall, aki „keblében hordozza borzasztólag szép pályája emlékezetét”. Nem akar, és tudja, hogy nem szabad felejtenie. A múlt, amiről beszámol, nem múlt el; nemcsak azért, mert vannak halottai, kiket nem lehet az emlékezetéből kiölnie, hanem azért is, mert a börtönökben, amelyekről szól, még ezidőben is vannak foglyok, akik vele egyidőben kerültek oda. 1809-ben, mikor e levélbeli önéletrajz íródik, a császár birodalmában még mindig ugyanazok a Bastille-ok érintetlenül állnak, maga a császár is ugyanaz a Ferenc császár, és a restaurált, a bécsi udvarral szövetkezett magyar középkor ugyanaz, és ugyanolyan módszerekkel uralkodik, mint abban az időben, melyről a Kazinczy pusztán adatokat közlő, de minuciózus pontosságával annál hatásosabb, az adott körülmények között vakmerő vádiratként ható önéletrajza szól:

„Május 8-án hirdeté ki a királyi tábla fölöttem a halálos ítéletet. Nyolc napra rá (május 16.) a septemvirátus ugyanazt s csak június 1-én déli tizenkét órákor jöve a kegyelmezés. Június 11-én én s a többi államfoglyok áttétettünk a ferencrendűek zárdájából a többi államfoglyokhoz a magyar testőrség kaszárnyájába. Szeptember 27-én (1795) elkísértettem tizenöt társammal Brünnbe. Október 7-én Spielbergben két emelettel lejjebb tettem, mint a superficies arcis, egy földalatti börtönbe. Innét december 21-én (1795) ugyane fogházban egy földszinti szobába tettem át; mert e lyukban nagyon megdagadtam. 1796-ik év január 21-én jövének a brünni fegyházba... Június 22-én (1799) Kufsteimba kísérték (1799-i július 6-án érkezém oda), hol 1800 június 30-ig voltam. 1800. augusztus 25-én jövék Munkácsra. Ott szabadítottam meg 1801. június 28-án. Robsági időm 2387 napig tartott (hat év százhetvenkilenc nap) 1799 nap és éjjel láncon voltam”.

A múltnak ez a „tárgyilag felidézése is, még egy levél keretében adódó nyilvánosság előtt is, az óvatos Kazinczynál kivételes. De ez a levél 1809-ben íródott. Akkor, amikor Napóleon katonái magyar földön táboroztak, és Kazinczy is azok közül az európai szabad szellemek közül való volt, akik Napóleon diadalaitól a maguk országára számára is egy új kor végre elkövetkező hajnalhasadását remélték. Ez az az idő, amikor nem egy levelében olyan hangot üt meg, mely a régi Kazinczy-leveleket idézi föl, a II. József idejében írottakat. Ebben az évben s ugyanabban a hónapban, melyben a levélbeli önéletrajz kelt, novemberben, nem minden él nélkül újságolja: „Komárom körül azt mondják a parasztok: az a francia igen szép, igen vág nép az! Az a bajor tolvaj de egy sincs oly gonosz, mint a magyar nemes katona!”

Kazinczynál úgy hatnak az ilyen kifakadások, mint aki egy-egy rövid pillanatra elfeledkezik arról, hogy neki inkognitóban *kell* maradnia.

A különös azonban ebben az inkognitóban az, hogy olyan emberé, akinek ellenállhatatlan, állandóan ösztökélő, legfőbb szükséglete, hogy mindennek ellenére s minden körülmények közt közzölje magát. A közlés, az, hogy az ő *jelenléte* az életben mások számára is valóság legyen, a betű, az írás neki annyira nélkülözhetetlen feltétele az életnek, hogy fogsága éveiben bilincse rozsdájából és a saját véréből készíti magának tintát az íráshoz.

Fogsága előtt nyoma sincs nála az inkognitónak. Természeténél fogva mennyire túláradóan expanzív, mennyire a maga érzelmeinek és nézeteinek gondtalanul heves propagandistája, az pompásan mutatkozik meg a fogsága előtti időszakban írt leveleiben, illetve a különbségben, mely ezeket a leveleket a fogsága után kelt írásos megnyilatkozásaitól elválasztja. Fogsága előtt nemcsak mindent kimond, hanem valósággal tenyerén hordja szívét.

Rövid életű folyóiratának, az „Orpheus”-nak második füzetében rousseaui értelemben *naturalistának* vallja magát, aki „szabadon követi a Természet Teremtőjének mellénk adott kalauzát, az értelmet”, majd felveti az éppoly kihívó, mint akkori optimista tapasztalatlanságára jellemző kérdést: „miért volna tiáltalmas azt, amit érez, ki mondani egy

olly írónak, a' ki interna vocatiot érez arra, hogy mondja, a'mit lát?"

A Kovacsicsnak írt német nyelvű levelében (1790. március 19-én) a vidám ima: „Isten, ki vagy a mennyekben, irgalmaz nekünk és add, hogy emberalakban kevesebb számár járjon közünk!”

Az Édes Gergelynek írt levelében (1791. augusztus 17-én) a Peleskei nótárius magyarkodó szerzőjéről írt pár évvel később oly dévaj kedvteléssel tapstolt a Martinovicsék vértanúságának: „Káromkodva olvastam most gróf Gvadányinak az ország gyűléséről írt szatirját, melly teli van setét gondolkodással, intoleranciát prédikálván rossz hazafisággal, alacsony lelkűséggel és erkölcstelen szemtelenséggel. De ez nem maga lesz általam keményen megkorbátsolva. A bolondoknak száma igen sok és az ő útok igen tágas”.

1791 után egész a fogságáig a hangja egyre ingerültebb lesz: „Átkozom azt az órát, a'mellyben eszembe jutott, hogy írjak, nyomtassak, költsek, magamat jövedelmemnek egy részétől megfoszszam, ha a' közdologért fel-vállalt ügyeketeknek ez a jutalma”. (Aranka Györgynek 1791. február 19-én).

Ez időben még az ő „fentebb stílt” kultiváló szótára is jótékonyan kitégülni, közönségesebbé lesz. „Panaszaid, hogy sok rossz könyv íródik, nyomtatódik, felette igazságos. De nem jó a' consequentia, hogy jól van tehát, hogy cenzoraink vannak. Mert melly sok gajagra írják ők az *admittitur-t!* Ezek a Tyrannusai az emberi léleknek nem arra vigyáznak, hogy nem igaz idea ne terjedjen el a Társaságban, hanem, hogy a' Papi hatalom és a' Theologusok céhje *ne quid detrimenti capiat*” — írja ugyancsak Aranka Györgynek 1793. április 4-i levelében. S azzal kapcsolatban, hogy egy német dráma magyar fordításához írt előszavából a passzust, mely jozefinista megvetéssel említette „a templomok tzfirázását” és az önkéntes lemondást „az élet gyönyörűségéről” helytelenítve azt a fajta „pietást”, mely abból áll, hogy az ember „élete minden napjából egy néhány órát supernaturális speculációkra fordít”, a cenzura törölte, ezt szívből jövő megjegyzéssel kommentálja: „Mit mondassz rá? — Én annyi fogát szeretném kivenni, amennyi sort törölt”.

Letartóztatása évében egy ugyancsak Aranka Györgyhöz intézett levelében (1794. május 2-án) „irodalmi” példaként a magasztos ellenállhatatlan hatalmának illusztrálására a nagy francia forradalom indulójának a sorait írja le: „Amour sacré de la Patrie conduis sou-tiens nos pas vengeurs! Liberté, liberté chérie combats avec tes défenseurs” — s felveti a kérdést, hogy akadhat-e ember, aki ezt az éneket hallván, kacaghat?... „tiszteletnek és háv megdöbbenésnek kell bennünk támadni —”

Az, ami addig az ő frásos megnyilatkozásaiban állandó magatartás volt — a benyomásokra való nyílt és közvetlen reagálás, a legkülönbözőbb alkalmakkal megismételt és minden viszonylatra teljes elvi hitvallás —, az fogsága éveitől a szabálytól való eltéréssé — csak kivételesen biztató hírek vagy események által előidézett pillanatnyi kitöréssé — válik.

Érdekes, hogy a fogsága előtt és a fogsága után való magatartásának ezt a különbségét Kazinczy leveleiben Péterfy Jenő kitűnően látja meg. És igen találó szóval jellemzi is az első korszak leveleinek a sajitságát. „Fogsága éveitől írt leveleiben a *kor általános pápátosa* különben is erősebben nyilatkozik” — állapítja meg Péterfy, de aztán már az egymástól különválasztott, vagy épp a két egymástól idegen Kazinczy-ról szóló uralkodó irodalomtörténeti közfelfogásnak megfelelően, így folytatja: „mint később, mikor kizárólag irodalmi érdekei foglalják le”.

Valójában fogsága után is megőrténik ugyan, hogy el-eragadtatja magát vakmerő, hamisítatlanul jozefinisztikus politikai kijelentésekre, mint amilyen például az, amit tesz (Majtényi Lászlónak írt, 1808. április 30-án kelt levelében) a magyar nemesi egyeduralom, a reakciós nemzeti ellenállás és a győztes nemesi ellenforradalom legrinkább dicsőített feudális intézményeiről:

„Én azt hiszem, hogy nekünk erőnk és veszedelmünk a Vármegyékben áll. Nézzük-el a Vármegyék Vice-Ispánjait, szolgabíráit; a Proconsulok sem depulálták jobban a magok provinciájukat, mint ahogyan ezek gazdagodnak-meg mindenfelé”.

Ez nyilván nem az olyan ember hangja, aki az irodalmi érdeklődésen kívül minden mást „elfelejtett” — vagy pedig olyan motívumokat kell feltételeznünk „a kizárólagos irodalmi” érdeklődés mö-

gött, melyek azt egész sajtáságos, új világításba helyezik, ha nem maradnak előttünk rejtve.

A fogsága éveit követő időkben Kazinczy általában azon van, hogy a vármegyéhez hasonló problémákról, semmi olyanról, amit kapcsolatba lehetne hozni az ő politikai múltjával, ne ejtsen szót, ami egyenes hitvallásként hangzhatna. Igaz viszont, hogy még következősebben kerüli az ellenkezőjét: tudniillik abban a szinte áttekinthetetlenül rengeteg írásban, levélben, naplófeljegyzésben, életében publikált vagy hagyatékaként maradt kéziratában nincs tudtommal egyetlen mondat sem, amit úgy lehetne magyarázni, mint elítélését vagy megtagadását a felvilágosodásnak, a jozefinizmusnak és a nagy eszméknek, melyeknek jegyében a Martinovicsék elszigetelt és reménytelen kísérlete, az összeesküvés létrejött.

S ugyanakkor, valószínűbb, hogy tudatosan, mint ösztönszerűen, de a fogságát követő élete nehéz három évtizede során mindenképpen mindig újra módját ejti, hogy ez a hallgatása ne legyen csak hallgatás. Úgy töri meg a saját maga elméleti, az ügyről, az eszmékről való teljes hallgatását, hogy azokról az emberekről beszél, akik a bukott ügynek képviselői, harcosai illetve vértanúi voltak. S ezekről, akiknek neve elválaszthatatlan az eszméktől, amikért éltek, kivétel nélkül mindig megilletődött tisztelettel, az objektivitás álarca alatt is átütő melegséggel, nem egyszer áhítattal emlékezik meg. Ellenforradalom idején bukott forradalom hőseiről csak kevesen mernek úgy beszélni, mint Kazinczy Ferenc tette, aki II. Józsefről a „Pályám emlékezeté”-ben azt írja, hogy „feláldozta magát nagy ideáinak, a jót szívesebben senki sem akarhatta” és a „Fogságom naplójá”-ban Hajnóczyról „mint egy újabb idők Sokrateséről” szól. S aztán így folytatja: „En tisztább lelke, nemzete díszéért inkább lángoló, tudósabb, fáradhatatlanabb embert nem ismerek, nem nemesebb lelket, nem bölcsőbbet... En a legnagyobb, legvilágosabb veszélyben is tisztelettel s magasztalásokkal mertem szólani Hajnóczy felől”.

Aligha lesz érdektelen figyelmeztetni arra, hogy ezzel szemben milyen hangot üt meg, ha a Martinovics-per királyi ügyészére, nyéki Németh Jánosra emlékezik vissza: „Kisdéd hasas ember-

ke, arca bortól pirosra, vagy a szerelem buja élvezetétől rozsdá vagy szederjes színűre festve. Minden szava, tekintete, mozdulása festette a semmiből érdem nélkül fölment bitangot”.

S a „fentebb stíl” fanatikus propagátorának, akinek eszménye

„...szemérmes édest selypeni

S távozni a durva nép beszéditől”

a már hetvenedik éve felé járó Kazinczynak, nyomban Hajnóczy jellemzése után, mikor újra a királyi ügyészről beszél, a régi szenvedélytől kihevíülve, ez a szó csúszik ki a tollal: „A marha Németh. Azt hitte a gyalázatos ember, hogy vallani fogok valakire...”

Ebben az összefüggésben emlékeztetni kell arra, hogy Kazinczy mennyire tudatában volt a kockázatnak, mellyel az ilyen frásos nyilatkozatai együtt járnak. Nemcsak a Szent Szövetség metternichi besúgó rendszere, hanem a nagyszámú reakciós „nemzeti betyárok”, irodalmi ellenségei miatt is. Ez utóbbiak, lévén kortársai, ellentétben a későbbi irodalomtörténészekkel, atavisztikus ösztönnel és irtózással érezték meg az újító Kazinczy európai mintákra hivatkozó nyelvészeti és esztétikai elvei és céljai mögött az alakot cserélt, gyűlöletes, régi jozefinisztiikus felvilágosultság szellemének a szárnyacsapkodását. Az ellenség tömege mellett ugyanakkor ott voltak, bármily elenyészően kicsiny volt is a számunk, „a Jók és Eszesek” — azok, akikről annakidején, letartóztatása után, Budáról (1795. augusztus 17-én) írja öcséséről: „nem tudok egyebet, hanem hogy úgy viseljem magamat, hogy a Jók és Eszesek számjamaik és szeresenek” — s ezek előtt az inkognitó és minden cenzúra, rendőrkémek és lesben álló „irodalmi” ellenségek sokasága ellenére, vallani lett volna jó. Az ő ragaszkodásukat és helyeslésüket érzni, őket megnyerni volt kezdettől fogva mindvégig az ő életét betöltő nagy szenvedélye.

Az inkognitó és az expanzív magamagyaztatás szükségletének ellentéte a két szükséglet között való feszültség és ingadozás szembeszökően nyilvánul meg abban, hogy miként dolgozza át az évek során, 1814-től 1829-ig nem kevesebb, mint hat változatban a maga múltját felidező „Pályám emlékezeté” kéziratát. Az eredeti terv nyilván az volt ezt úgy írni meg és csak addig az időpontig, hogy nagyobb kockázat nélkül közöl-

tetni lehessen. Ő azonban a tulajdon rendelkezése szerint a csak halála után kiadandó „Fogságom naplója” kéziratából, önmagával mindig újabb és újabb alkut kötve, nem tud ellentálni a vágyának, és abból mindig újra bele-beletold egy-egy újabb részletet a „Pályám emlékeztető”-be.

Amivel azonban sikerül neki tartósan fölbekerekedni az inkognitó kényszere és a saját túláradozóan expanzív — ahogy Péterfy nevezi: nőies — érzelmi élete ellentmondásának, az egy a felvilágosodás egész korára különösképpen jellemző fantasztikus fikció, az, amit a nagy Diderot „a szent és felvilágosodott utódok”-nak nevez s ami Kazinczy számára is — Diderot szavával — „ugyanaz, mint a hívő számára a más világ”.

Kortársai feje fölött Kazinczy fáradhatatlanul ezekkel „a szent és felvilágosodott utódok”-kal keresi a kapcsolatot, néha nyíltan, néha jelbeszédrel igyekszik hozzájuk szólni. Hol a „maradék”, hol pedig a „halhatatlanság” nevén emlegeti ezt a boldog, tökéletes, csalhatóan és igazságos legfőbb és legzseretreméltóbb fórumot, ami a jövő.

„Nekem pedig édes barátom az a halhatatlanság az egy bálványom...” — írja Kis Jánosnak egy évvel a fogságából való szabadulása után (1802. május 8.) — „Csak ez legyen enyém, örömet eltűröm ez életnek minden visszas eseteit... De ezt a becses bért nem adják olcsón. Azé lessz az, a' ki számot vet magával, hogy a természet mire hívta s a' ki hív marad mindvégig”.

S mert a Maradék egyelőre nem tud magáról gondoskodni, ő maga veszi gondjába: „Kérlek köttesd e leveleimet is a Csehy levelei mellé, hogy én együtt menjek által vele és veled a Maradékhoz” — írja Beniczky Flóriánnak (1815. március 24-én). S ahogy hosszú évekkel szabadulása után is fenntartja és ápolja a kapcsolatokat a volt fogolytársaival, a levelekre, amiket kap, „holmi jegyzéseket tesz, melyek nélkül a levél textusai érthetetlenek maradnának” — az utódok számára. Rövid életrajzot ír jegyzetként minden fogolytársáról, és mint például egy Uza Pál nevű bajtársáról, jellemzést is: „Tiszta, nemes erős, lélek”.

„A Maradék”. Fogsága után lankadatlan buzgósággal vézi az előkészületeket, hogy majd méltóképpen készítsen el mindent a maradéknak, ennek a meg-

határozhatatlan időpontban megérkezendő, nagy vendégének a fogadtatására.

Életének ama végzetes fordulójánál, amikor 1794. december 14-én este anyja házában elfogták, s még aznap éjjel tizenkét ulánus dzsidás kíséretében elhurcolták, volt annyi lélekjelenléte, hogy közben egyéb, nem a rendőrség kezébe való irataival együtt tűzbe dobja az ő Rousseau-fordításának, a Contrat social-nak — II. József halála évében fogott hozzá s 1793-ban fejezte be — magyar kéziratát. Tudta tehát már akkor is, hogy milyen veszedelmeket vonhatnak az ember fejére bizonyos kéziratok. Azóta, a pör idején, még inkább megtanulhatta, mennyi bajt okozhatnak a lelkesen írt betűk. Különösen olyan embernek, aki nemcsak esetleg gyanús, hanem, mint ő, úgy van számontartva, mint aki már egyszer részt vett „a királyi méltóság s az ország közjáva ellen gonoszul szőtt összeesküvésben.” Ő azonban nemcsak harcosa akart lenni a maradéknak, hanem magát „a szent és felvilágosodott utódok” afféle archíváriusának a jövő számára megörzendő igazságok letéteményesének is tekintti.

„Fel fogom jegyezni barátságunk és jószágod emlékeztérére a következő időknek, hogy a Dayka papirosát s elveszettnek gondolt versét tőled kaptam meg...” — írja naivul az olyan ember öntudatával, aki jutalmat oszt, s nyomban magyarázza, s egyben technikai segítséget is kér hozzá. — „En minden becsesebb emberek hozzám írt leveleit félre teszem, s mikor egy kötetnyire gyűltek, együvé kötettem. Ezért szeretném, ha azok, akik velem correspondentiában vannak, mindenkor egy formában írják leveleiket, p. o. vagy mindig in 4-0 vagy mindig in 8-0... a'ki valaha, vagy most, Literaturák historiáját írni akarja, tudja-meg, hol találhat dátumokra.” (Kazinczy levele Sárközy Istvánnak 1805. okt. 20.)

Hívó, aki hivatást vállal, kötelezettnek és felelősnek tudja magát. A jelen, a sivar, a süket és olykor ijesztően magányos „a következő időkötől” kap felemelően ünnepi pátoszt.

Neki meg kell írnia, s ott kell tartania a maga fiókjában a fogsága naplóját. De meg kell írnia, és hogy majd megtalálják, ott kell tartania magánál az egykori rabtársai tiszta emlékeit tanúsító „jegyzeteit” is. Ezek a jegyzetek időtlen latin nyelven írva, szűkszavú

tömörségükkel nemcsak afféle sírfeliratok, hanem épp azért, mert tanúvallomások az áldozatok mellett, egyben hallgatólagosan vádolnak is, és tetemre hívnak.

A Kazinczy hagyatékában megtalált egyik ilyen jegyzet rabtársáról, Hircgist Ferencről, így szól:

„*Vitae innocentissimae juvenis 19 annos natus, dum caperetur... deductus Spielbergam mense 7bri 1795. liberatus Munkácsii 1802. die 19. Sept. mox Vienneae 9-a Aug. 1804. mortuus in Ulnis dulcissime sororis.*”

Vagy a Martinovicsékkal együtt kivégzett Szentmarjay Ferencről

„*Magnae animae juvenis, formosus ut Adonis et Antinous. Etiam periit 20 Maji 1795.*”

Az ilyen „holmj jegyzések”-nek, a majdan élőkkel, a boldogabbakkal való ilyen makacs, jelbeszedszerű levelezésnek a drámai háttere az a haza és az a közszellem, az a helyreállított rend, mely Kazinczy elé 2387 napos fogsága után táru. Nemcsak az ő helyzete, de a világ is gyökeresen megváltozott.

Még abban az évben is, melyben elfogták, kertelés nélkül írhatta meg Döme Károlynak, aki elküldte neki Bossuet egyházi beszédeinek a magyar fordítását, hogy

„lehetetlen volt sokáig olvasnom... (Bossuet) tanításai egy olly ember füleiben, a'ki nem a' más karján lép, hanem tulajdon szemeivel választja az ösvényt, elviselhetetlen, sőt lelket öklendező riasztás... Sajnálottam, hogy tégedet a' papság elrablott a' világtól... vérzik szívem, midőn azt kell szemlélnem, hogy TE is azok közé állasz fegyverrel, a'kiktől én iszonyodom...”

Hogy milyen szabadság az, amit viszszaadtak neki, abból hamarosan ízelítőt kapott. Szabadgondolkodónak, jozefinistának lenni ekkor már főbenjáró bűnnek számított. A Kazinczy szabadulása utánj esztendőben, 1802-ben, egy felforgatónak minősített gúnyirat megírása meg valami tréfás lakodalmi köszöntő felolvasása miatt — ez utóbbiból érzékeny papi fülek a vallási szertartások csúfolását vélték kihallani — szerzőiket, két vidám embert, névszerint Zsarnóczy Jánost és Mikola Istvánt, pörbe fogtak és fejvesztésre ítélvén, hóhérekre adtak.

Ezen a Magyarországon kell Kazinczynek újra kezdnie, és ez esetben ez annyit jelent, hogy folytatnia az életét. Folytatnia azt, amit elkezdett. S érdekes,

hogy még a magyar irodalomtörténet szempontjaival és értékeléseivel szemben marxista szempontokra hivatkozó Révai József is Kazinczy esetében annyira magáévá teszi a magyar irodalomtörténetek hagyományos felfogását, hogy mint vitathatatlan, köztudomású tényt emlegeti a két Kazinczy verziót.

„Hiszen tudjuk” — írja „Marxizmus és magyarság” című könyvében — „hogy Kazinczy, aki a Martinovics összeesküvésben való részvétel miatt nyolc évig raboskodott Kufslein és Spielberg császári börtöneiben, szabadulása után nem csak a körülmények kényszere miatt fordított hátat a felvilágosodás plebejus irányzatának, a jakobinizmusnak, a politikának, hanem belsőleg is.”

Kazinczy azonban a maga életének a folytonosságát akarja megvalósítani a megváltozott országban. Ott, ahol a nemesi ellenállás leghangosabb vezetői egykor jozefinistaként gyűlöltek, s most, mikor ugyanezek a nemesi szabadságokat és előjogokat tiszteletben tartó császári udvar leglelkesebb hívei lettek, a börtönviselt Kazinczy még kevésbé volt vonzó a számukra. Még azok a „felvilágosult” főurak se akarnak tudni róla, akik egykor szívesen látták. Ez annyira köztudomású az úri társaságban, hogy az idősebb báró Wesselényi szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy ő kivétel:

„Ne gondolja az Úr, Barátom Uram, hogy reám is elragadott volna az új betegség, mely megszókozott némely embereket környékezni, midőn az Úrral találkozni és ezért nem feletem volna mind eddig” — írja 1802. április 15-én Kazinczyhoz intézett válaszában.

Maroknyi műkedvelő, tollforgató földbirtokoson, papon és egy-egy olyan ritka vérbeli költőn kívül, mint Csokonai, Kazinczy a saját osztályánál az országban csak fagyos, ellenséges indulattal, vagy éppen a rossz társaságba keveredett, elzüllött úrnak s a tegnapi rabnak szóló megvetéssel találkozik. Anyja és testvérei úgy bánnak vele, mint az ősi nemesi család szegényével. Mindent, amit tesz és nem tesz, egyaránt rossz néven vesznek tőle. Közel jár már ötvenedik évéhez, mikor családja, miután kiforgatta minden birtokából, szemére hányja és számonkéri tőle azt is, hogy levélíró szenvedélyével túlságosan nagy portó költségeket okoz.

Ennek a magyar literátornak, a magyar irodalom történetében az elsőnek, aki nem melleleg írt is, hanem aki

semmi mást se akart, mint írni, és semmi más se akart lenni, mint író, így fejlődik egy valóságosan monománikus viszonya „a jövődühöz”. Amit 1810. júl. 27-én Kis Jánoshoz írt levelében külön még alá is húz, valósággal mottója marad egész életének: „szükséges, hogy a későbbi kor ismerje gondolkodásomat”.

Ez a viszony a maga intenzitásában egyedülálló, s nemcsak a magyar irodalom történetében példátlan. Ez az a rendkívül szenzibilis emberé, akinek nem csupán a fogságából való szabadulás után, hanem valójában már sokkal előbb, a jozefinisztikus valóság, a jozefinisztiikus harcok és remények nagy katasztrófája óta keresnie kell, s hába keresi, mert — barátja, Kölcsey szavával — „nem lelé honját a hazában”.

Ha Kazinczy egy lett volna a nagy költők, ha egy lett volna azon kevesek közül, akiknek megvan a hatalmas alkotó képességük, és lázadásukat, csalódásaikat és vágyaikat, egész lényüket úgy szólaltatják meg, hogy azok megtalálva a maguk egyszerű és végleges egyéni kifejezését, a szóban testet öltenek, akkor neki is képzelete minden erejét lefoglalta volna maga a költői mű”.

Kazinczy azonban a költészet szerelmese, de nem ihletettje. S így a teljes közlésnek kielégületlen szomja, állandóan sarkalló szükséglete élete uralkodó szenvedélyévé teszi azt, amit talán a hatás keresésének lehetne nevezni. Minthogy a teljes közlésnek csak a művészi szükséglete él benne, de nincs az a költői hatalma, hogy egy-egy szimbólummal, képpel, ritmussal magát a maga korával, a maga magányával és sorsával minden időkre *kimondottá* tegye ő maga, mindennél fontosabbá válik neki, hogyan tükröződik, s hogy híven tükröződjék másokban. Innen ered a huszonkét hatalmas kötetet kitevő levelezése, s azon túl is a betűknek az a valósággal hihetetlen tömege, amit nem szűnik meg sziszifuszi kielégületlenséggel haláláig produkálni. És szinte kivétel nélkül mindig úgy, hogy tudatában jelen van egy boldog és igaz jövődű, valamiféle győztes II. Józsefnek a visszatért kora, s annak a színe előtt veszi kezébe a tollat, s bármi címet is ad a kéziratának, s bárkinek is címezi leveleit — Pintér Jenő szerint még hetven éves korában is képes volt egy hónap alatt hetven ívet írni — a címzett neve csak ürügy, az akart, a követelt, a ki nem mondható is meglátó, a hallucinált jövődű az, aminek ír, aminek a tükrében látja ma-

gát, s aminek a tekintetéből helyeslést, igazolást, buzdítást — és megértést akar kiolvasni.

Ezen a helyen azonban külön is hangsúlyozni kell, hogy ez nála mégsem jelent a lemondást arról, hogy minden gondolatával a saját korára is hasson. Kazinczy nem fantazsza. A jövődühnek istentétele, az istenfített jövődühöz való viszonya, a saját kora, az akkori magyar jelen ellen való lázadásból fejlődött ki. Fájdalmas mélyen átélt intellektuális, esztétikai és erkölcsi természetű lázadásból. Jozefinista, mert II. Józsefben az akaratot látja, hogy — mint annak a magyar főcancellárhoz szóló egyik utasítása hangzott — „minden tekintet nélkül a múltra és a jelenleg fennállóra” alakítsa át egy elképzelt jövő képére a jelent; II. József valósággal megigézi Kazinczyt azzal, hogy úgy nyúl a valósághoz, mint poéta a témájához, művész az anyaghoz. S a jozefinizmus tragikus kudarcra Kazinczy szemében pillanatig se volt bizonyíték se a jozefinista célok, se a jozefinista módszerek, se pedig az ő saját lázadásának és szándékainak jogossága és igazsága ellen.

S mikor fogságáról azt írja: „Hét és fél esztendő veszvéen el örök munkát-lanságban, de nem kontemplációk nélkül, meggyőződtem az iránt, hogy nyelvünket és literaturánkat mostani korában semmi se gyarapíthatja inkább, mint ha a régiség és a külföld klasszikus íróit minél nagyobb gondnal fordítgassuk” — ebben nemcsak hogy nincs árnyéka sem „bűnbánásnak” vagy a múlttal való szakítás vágyának, hanem, ha első pillanatra meglepően furcsa is a kontempláció tárgya, felelet mégis arra a Kazinczy számára nyilván magától értetődő kérdésre, hogy *miként* lehet és kell neki, az ő adottságaival tovább folytatni a küzdelmet, melyet sose szűnt meg életétől elválaszthatatlannak tudni.

S ha a kielégületlenül lázongó, legőszintébb, mélyről jövő intellektuális és esztétikai igényesség nem is elég ahhoz, hogy valakit alkotó művésszé, nagy költővé tegyen, ahhoz elég volt, hogy a legszívárabb és legellenségesebb körülmények ellenére is képesítse Kazinczyt arra, hogy betölthesse egy új, szűk feudális béklyóktól szabad magyar irodalmi élet legnagyobb ébresztőjének és megszervezőjének történelmi szerepét.

Nem úgy és nem azért, hogy és mert „háta fordított belsőleg is” jozefinista és jakobinus múltjának, hanem ellenkezőleg épp azért, mert az ahhoz való te-

vékény hűségének, benső következtességének, a folytonosságának ez lett az egyetlen gyakorlatilag hatásos és lehetséges megnyilatkozási módja.

„A Jókhoz csatlani magamat! — az vala nékem elejétől fogva leghevesebb vágyódásom, az minden kevelységem... Ez lesz az áldás is, mellyet a' kevés napok alatt megszületendő fiamnak vagy leányomnak az első atyai csókkal adni fogok. Vonják meg ő tőle a Végezesek bármely más adományokat; fiamat, ha nekik úgy tetszik, hagyják ismét azon rettenetesen-szép utat menni, mellyet atyja járt...” — írja 1805. július 30-án idősebb báró Wesselényi Miklósnak, és ugyanez év október 1-én a levélre, melyet Sárközy Istvántól kapott, azt írja válaszul, hogy a levél „boldog idők emlékezetét támasztotta fel”. S folytatja a büszke hitvallással: „Én az vagyok, a'ki voltam: képzeld, melly keserves ezen érzésekkel azt látni, hogy némely gyáva fő vagy megváltozott, vagy nem mer a maga alakjában megjelenni.”

S hogy csakugyan az maradt, aki „a rettenetesen-szép úton” ment, arra bizonyították, hogy ellenségei is ugyanazok maradtak, s ugyanazok közül kerültek ki, hogy az esztéta Kazinczynak ugyanazok ellen kellett küzdenie élete végéig, akikkel a forradalmár császár, II. József tanfelügyelőjének sem sikerült megértetnie magát.

S éppen ez az esztéta Kazinczy az, a'ki messze maga mögött hagyta a Bessenyei utilitarisztikus és racionalista felvilágosodási koncepcióját; az ő szemében a szép vers, dráma vagy regény már nem „széptudomány” s nem a levonható tanulság miatt érték, és a szép iránt való fogékonyság neki már mást jelent, mint pusztán tanulási hajlamot. A szép már nemcsak afféle komoly és hasznos ismeretek érdekében nyújtott csalogató mézes madzag, hanem önmagában vitális érték, az élet emberi gazdagságának, az ember erkölcsi és intellektuális igényességének a vele járó bujtogatója, megvesztegethetetlen nyugtalanító, mely — s ez Kazinczy szava — „ki fog emelni a hazafiság szűk köréből a kozmopolitizmus magasabb régióiba”.

Kazinczy az első a magyar irodalom történetében, aki az értékek rangfokozatában nem rendeli alá vallásos, nemzeti vagy nevelési céloknak „a szépet”, és aki az esztétikai érték öncélúságát, mint az emberinek legmagasabbrendű megnyilatkozását *polémikusan* állítja szembe mindennemű egyházi, nemzetieskedő és rendi korlátozottsággal.

Kazinczy a felvilágosodásnak egy megkésett, de egészen sajátos irányát, a körülményekből és az ő egyéniségéből magyarázható harci módszerekkel képviseli: a sötétség magyar hatalmai, az előítélet, a hagyományos mitikus babonák ellen már nem a józan ész, az észszerűség, a ráció, nem a felvilágosodás klasszikus fegyverzetében viseli a harcot. A szép érzelmek embere, a szép iránt érzékeny ember, a szép kultusza válik nála eszményé. S ez az eszmény nem úgy jelenik meg, mint valóság fölt lebegő schilleri ideál, hanem mint hatos megációja a hazai hatalmaknak, hazai állapotoknak és a nemesi hazafias tendenciáknak. Olyan esztéticizmus ez, mely egyben az egész adott valósággal szemben a tagadás állásfoglalása, és mely mint megengedhetetlen és egyébként is lehetetlen utasít el minden semlegességet a jelen élet bármely közös és általános kérdésével szemben. S hogy így van, azt Kazinczy nemcsak nem rejti véka alá, hanem lehetséges és lehetetlen alkalmakkal is mindvégig töretlen harci kedvvel hangsúlyozza. A szerencsétlen, fiatalon elhunyt Dayka Gábor élettrajza is keretté válik a keze alatt, alkalommá hitvallásra és támadásra.

„A mi nyelvünk keleti, ennek egészen más geniusa van, mint a nyugatiaknak. Nekünk nem ezeket kell követnünk, nem ezeknek szépségeit kell magunkra raggatnunk; azok a szeplőtlen szűz, a magyar nyelv természeti pirozság által szép arcain csak kemőcsök... Keletre vissza, nem nyugatra!” — így adja elő 1813-ban megjelent Dayka-élettrajzában a programot, melyet még a II. József ellen szervezkedő nemzeti ellenállás óta meggyűléseken és nemesi irodalomban évtizedeken át hallhatott, illetve olvashatott. S ezzel a programmal szembezegezi nyomban a magát: „... minekelőtte a festésnek, faragásnak, muzsikának s architektúrának tanulása végett, hogy ne európai, hanem magyar iskolánk lehessen, utunkat az Ural hegyei felé vennők — oh ott igen szép festések, faragások, szép muzsika, gyönyör paloták vannak! — megengedik, hogy mi a Vaticanum és Campidoglio s a Museum Napoleon felé vegyük utunkat, itt a Raphael és Le Sueur s Poussin festéseit s a Róma s Herculanium fennmaradt kincseit csudálni, s a Palladióktól s Vignoláktól, a Haydenektől, Mozartoktól, Salieriktől, Cherubiniéktől leckéket venni. Azoknak a Don felé szerencsés utat s gazdag zsákmánnyal megérkezést kívánunk.”

Az egyenes hitvallásra azonban még egy irodalmi életrajz keretében is talál ürügyet és módot. Amennyire már az az egykori rabnak, s hozzá még 1813-ban egyáltalán lehetséges. A cenzornak nem szabad észrevennie, de talán a kevés beavatott kortárs, aki még emlékezett, megértette. De a legfontosabb, a jövődő, a maradék — ahhoz szól át az idő kerítésén, s teszi, akarja tenni a maga cinkosává, mikor gondosan úgy viselkedik, mintha csak tárgyilagosan vázolná fel egykori barátja, a költő Dayka életrajzi adatait:

„1787-ben Egerbe ment s nevét a kis papok lajstromába íratá; s közelítvén november, Bodnár barátjával egy kocsin Pestre utazott, hol akkor az egész ország növendékei, Verhovác és ezen nagy férfiúnak s zágrábi püspökségre emeltetése után, Wohlgemuth uraknak gondviselése alatt tanítottak.”

Kazinczy nem felejtett, de számolt, és jól számolt annak a cenzúrának a feledékenységgel, amely nem vette észre, hogy *milyen* hitvallás rejlik a-

mögött, hogy ő, aki részese volt a Martinovics-Hajnóczy összeesküvésnek, s a kiről az ügyész, aki kihallgatta, „a marha Németh azt hitte, hogy vallani fog”, hét és fél évi rabság és tizennyolc évvel a pör és a kivégzés után Vrhovac neve mellé odacsempészi annak a meggyőződésének a kifejezését: „nagy férfiú”.

Ez a Maximilian Vrhovac Martinovics apátjának volt a barátja, s annak idején Martinovicsékkal együtt akarták pörbe fogni. S mint azt Vaso Bogdanov jugoszláv történetíró bebizonyította, csak az mentette meg a többi összeesküvő sorsától, hogy azok „igen intelligensen, határozottan és sikeresen”, állhatatosan tagadták, hogy a zágrábi püspök részt vett a politikai összeesküvésben. Egyébként ő volt az, aki magas egyházi méltósága ellenére, nyilvánosan felszólt az ellen, hogy a II. József által felosztatott szerzetesrendeknek Magyarország és Horvátország területén újra megengedjék a működést.

